

Emlékezés Horváth Barnára (1896-1973, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjára
Remembering Barna Horváth (1896-1973), Corresponding Member of the Hungarian
Academy of Sciences

Horváth Barna 1896-ban született Budapesten. Horváth Barna, aki sajátos kritikai racionalizmusának szellemében európai szinten művelte a jogbölcseletet a két világháború közötti időszakban, majd emigrációját követően az Amerikai Egyesült Államokban, vitathatatlanul a XX. századi magyar jogtudomány nagy alakjai közé tartozik. Ebben a korszakban, és munkásságának későbbi hatását tekintve is, egyenrangú, elismert tagja volt az euroatlanti kultúrkör tudományos közösségének. A szinoptikus jogelmélet kidolgozása köré rendeződő életművének eredetisége nem kérdőjelezhető meg, jelentőségét számunkra az teszi különösen aktuálissá az európai integráció szellemtörténeti helyzetében, hogy az nem merült ki a puszta alkalmazkodásban, azoknak a jellegzetes nézőpontoknak és problémafelvetéseknek a megisméltésében, melyeket akkoriban a kontinentális és angolszász jogfilozófiai gondolkodás paradigmatis áramlatai képviseltek. Ezt mindenekelőtt német nyelven írott fő műve, a *Rechtssoziologie*¹ bizonyítja, amelyben kísérletet tett az európai jogfilozófia külön pályákon fejlődő áramlatainak közös szemléleti alapra helyezésére. A versengő nézőpontok és elméleti teljesítmények szinoptikus összehangolására irányuló vállalkozása, a társadalom, a történelem, a kultúra és a jog elméleteinek szociológiai megalapozása, kifejezetten eredeti magyar szellemi termék. Az utókor egybehangzó értékítélete szerint Horváth Barna ezzel döntő módon járult hozzá a magyar jogbölcselet szellemi horizontjának kitágításhoz, a jogelméleti kutatás új fejlődési szintre emeléséhez, a jogtudományi hagyomány elmélyítéséhez.

Ennek az elméletalkotói eredetiségnek a hatását, az életmű elismerését bizonyítja, hogy fő művét, más jelentős tanulmányaival együtt, harminchét évvel később újra kiadták Németországban *Probleme der Rechtssoziologie* címmel. A kötet szerkesztője, Manfred Rehbinder előszavában megállapítja, hogy Horváth Barnának a szinoptikus módszertanra és eljárási jogelméletre épülő jogfilozófiája a két világháború közötti időszak jogelméletei közül az „egyik legfigyelemreméltóbb és legkiegyensúlyozottabb” elméleti paradigma, melynek ismerete nélkül nem lehet értelmes vitát folytatni a jogfilozófia alapkérdéseiről.² Ennek az értékelésnek megfelelően Horváth Barna, Somló Bódog mellett, a modern jogfilozófia irányzatait történetileg és szisztematikusan tárgyaló monográfiák hivatkozott szerzője.³ Mindez annak jelzése, hogy Horváth Barna műve modern és magyar, egyszerre tükrözi és képviseli a jogfilozófia európai és magyar hagyományát. A fiatal Horváth a magyar jogfilozófia köztes helyzetének, s az ebből következő munkafeladatoknak a tudatában fogalmazta meg 1923-ban Moór Gyula *Bevezetés a jogfilozófiába* című művéről a következő értékelést: „Nemcsak modern, a külföldi tudomány fejlődésével egybeforrt, hanem *eminenter magyar jogfilozófia* is.”⁴ Az eminenter magyar jogfilozófia alapvető jellemzője a közvetítés

¹ Vö. Horváth Barna: *Rechtssoziologie. Probleme der Gesellschaftslehre und Geschichtslehre des Rechts*. Berlin, 1934, Grunewald Verlag für Staatswissenschaften und Geschichte.

² Vö. *Probleme der Rechtssoziologie von Prof. Dr. Barna Horváth*. Schriftenreihe zur Rechtssoziologie und Rechtstatsachenforschung. Band 20. Herausgegeben von Ernst E. Hirsch und Manfred Rehbinder. Berlin, 1971, Duncker & Humblot, 6.

³ Vö. Wolfgang Fikentscher: *Methoden des Rechts in vergleichender Darstellung*. Band 1-5. Tübingen, 1975, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). II.

⁴ Horváth Barna: Az új magyar jogfilozófia. *Keresztyén Politika*, II. évf. 1923/3, 153. 1930-ban Moór Gyula jogfilozófiáját „rendkívüli teljesítményként” méltatva a következőket írja: „Moór Gyula a magyar jogtudomány egyik legkiemelkedőbb alakja, éles elmélő, bölcs, megfontolt, tartózkodó és megbízható. Legfőbb erénye logikája, realizmusa és az ellentétes álláspontoknak megítélésének képessége. Mindig tömör és kifejezetten tiszta, briliáns stílusban és rendkívüli alaposággal dolgozik”. (Horváth Barna: *Die ungarische Rechtsphilosophie. Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, Band X. 1930-1931/2, 83.) 1944-45-ben

keresése a természetjogi és a jogpozitivisták, a normatív és szociológiai jogszemlélet, a német és angolszász jogi kultúra között, anélkül, hogy együttlátásukban és együttgondolásukban (synopse) megszűnne az ellentétes pólusok öntörvényű különállása.⁵

Horváth Barna tudományos pályafutása⁶ ötvözi a gyakorlati jog (ius in praxi) és az elméleti jogértelmezés szempontjait. 1919 szeptemberében kezdte pályáját gyakorló jogászként a Kincstári Joghivatalban, először segédfogalmazóként, majd kincstári alügyészként. Itt négy éven keresztül állandó kapcsolatban volt a mindennapi jogi élettel,⁷ ugyanakkor a hivatali jó szokások és szabadidő lehetővé tették számára a tudományos munkát is, elsősorban magánjogi, államelméleti, jog- és erkölcsfilozófiai témákban. Hivatali ideje kezdetén írja doktori munkáját *Az értelmzés elmélete* címmel, 1920-ban szerez jogi doktorátust, s 1923-ban teszi le „élete utolsó és legnehezebb vizsgáját”, a bírói-ügyvédi szakvizsgát. Ezt követően a Közalapítványi Királyi Ügyigazgatóságon dolgozik közalapítványi királyi ügyészként. A hivatal egyik tagja, aki „meghallotta valahogyan”, hogy érdeklődik a jogfilozófia iránt, összeismertette Moór Gyulával. Megismerkedésükből szellemi egymásra találás és barátság alakult ki, amely pályafutását a tudomány és az egyetemi karrier felé irányította.

1925-ben egy akadémiai pályázaton *Az erkölcsi norma természete* című tanulmányával díjat nyert, a tanulmánya megjelent a Társadalomtudományi Társaság folyóiratában, amely a magyar szellemi életben nemcsak ismert, hanem elismert emberré is tette. „Megismerkedtem egy csomó emberrel, és írnom kellett a szociológiai folyóiratba. Előadást kellett tartanom a

született önéletrajzában, miután Moór Gyulával való barátsága megszakadt, lényegesen átértékelte Moór teljesítményét: „Rögtön láttam, hogy a szerző igen ügyes és tanult ember. De nem éreztem zseniálisnak.” (Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944-45-től*. Ford. Nagy Endre. Budapest, 1993, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. 67.)

⁵ A szinoptikus elmélet alapproblémája a következő: A jog „helyét” és funkcióját miként lehet meghatározni, ha a világ a létezés és érvényesség, valóság és érték, természet és norma ontológiailag és logikailag áthidalhatatlan szféráira, illetve fennállásmódjaira tagolódnak. Tárgyi értelemben hol helyezhető el a jog, és hogyan ismerhető meg, ha egyrészt nem tekinthető kizárólag létező ténynek (azaz a valóság részének), mert értékelemek is szükségképpen adóttak vele, másrészt nem tekinthető kizárólag érvényes értéknek (azaz a normativitás részének), mert tényelemek is szükségképpen adóttak vele. A jog eszerint sem nem tény, sem nem érték, hanem egyidejűleg tény és érték. A kérdés az, hogyan lehetséges a tény és érték egyidejű együttlétezésének az elgondolása, ha Kant és Kelsen követőjeként Horváth a következő előfeltevésekből indul ki. (a) A létezés (tény) és érvényesség (érték) fennállásmódjai közvetíthetetlenek, a szintézis lehetetlen, magát a problémát elleplező szinkretizmus tudománytalansága okán elutasítandó. (b) A megismerés tárgyát a megismerő alany, illetve a megismerés módszere konstituálja. A tárgymegismerés során nem lehet feladni a módszertisztaság követelményét, mert ez a „harmadik” ismerettárgy feltételezéséhez vezetne és értelmetlenné tenné az első előfeltevést.

⁶ Horváth Barna pályafutásának egyes részleteiről lásd Nagy Endre: Bevezetés Horváth Barna: *Demokrácia és jog* című tanulmányához. *Medvetánc*, 1985/2-3, 295-303.; Lichtenstein József: *Egy habilitáció története*. Horváth Barna pályakezdése. Szeged, 1990, 10-11, 57-58.; Zsidai Ágnes: *A tiszta jogszociológia*. In Horváth Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. Budapest, 1995, Osiris Kiadó, 11-59.; Szabadfalvi József: *Vonzások és taszítások – Moór Gyula és Horváth Barna kapcsolata*. *Magyar Jog*, 1994/11, 654-660.; Szabadfalvi József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Budapest, 1994, Osiris Kiadó; Szabadfalvi József: *Törekvés egy jogfilozófiai szintézisre, Moór Gyula jogbölcselete*. In *Portrészletek a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, 1995, Bíbor Kiadó, 143-209.; Szilágyi István: *Circus Juris. Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében*. In Loss Sándor – Szabadfalvi József – Szabó Miklós – H. Szilágyi István – Zódi Zsolt: *Portrészletek a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, 1995, Bíbor Kiadó, 211-266.; Szabadfalvi József: *Kisérlet az „új magyar jogfilozófia” megeremtésére a 20. század első felében*. Budapest, 2014, Gondolat Kiadó.

⁷ „A hivatal erős oldalához tartozott, hogy mi állandóan kapcsolatban voltunk a mindennapi jogélettel. Majdnem mindennap órákat töltöttem el valamilyen bíróságon. Megismerkedtem egy csomó bíróval és ügyvéddel. Nagy kíváncsisággal hallgattam a felek és ügyvédek indoklásait, a tanúk meghallgatását. Hamar bepillantást nyertem a személyes elem fontosságába a bíró, ügyvéd, ügyfél és tanú esetében. Minden esetről láttam a folyton változó életbe való beágyazottságát. Az emberek életét sehol sem könnyebb tanulmányozni, mint egy bírósági ügyben.” (Horváth Barna: i. m. 64.)

Filozófiai Társaságban. Előadásom szövegét (*Az erkölcsi rosszról*) folyóiratuk közölte.”⁸ Ebben az időben publikált tanulmányai közül igen sok foglalkozott etikai problémákkal. 1925 őszen Moór Gyula előterjesztésére a szegedi egyetemen jogfilozófiából, 1926-ban a budapesti egyetemen etikából egyetemi magántanárrá nevezték ki.⁹ Mint önéletrajzában írja, Magyar Zoltán és Klebelsberg Kunó közbenjárására egyetemi magántanárként egy időre kvázi „tudománypolitikusként” tevékenykedett a Közoktatási Minisztériumban, ahol többek között a budapesti egyetem Gazdasági Hivatalához kinevezett biztosként, a korábban elkövetett szabálytalanságok diktatórikus módszerekkel történő megszüntetése okán meglehetősen értelmetlen munkát végzett. 1925-ben Moór Gyula támogatásával a bécsi Collegium Hungaricumnál kap meghosszabbított ösztöndíjat, melynek keretében 1929-ben, Moór és Hans Kelsen ajánlásával Londonba is eljut.

Mindez arra utal, hogy Moór Gyula tudományos karrierjének támogatásával befolyásolta elméleti irányultságának formálódását is. 1929 júliusában Moór közbenjárására nyilvános rendes egyetemi tanárként a szegedi egyetem jogfilozófia tanszékének vezetője, és a kollégium igazgatója lesz. A szegedi években dolgozta ki szinoptikus jogelméletét, ekkor írja meg fő műveit – *Bevezetés a jogtudományba* (1932), *Rechtssoziologie* (1934), *A jogelmélet vázlat* (1937), *Az angol jogelmélet* (1943) – és ekkor alakította ki híressé vált tanítványi körét, melynek tagjai közül Szabó József, Bibó István, Vas Tibor a magyar jogfilozófia kiemelkedő képviselőivé váltak. Moór Gyulához fűződő barátsága, az 1931-ben kezdődő elhidegülés folyamánként 1934-35-ben megszűnt az „új magyar jogfilozófia” egyetlen vitájának eredményeként.¹⁰ Az következő éveket politikai üldözésként, rejtőzködésként, a belső emigráció korszakaként élte meg. 1937-38-ban dékánként, majd prodékánként tevékenykedett. 1940-ben a szegedi jogi kar egy részét a jogfilozófiai tanszékkel együtt Kolozsvárra telepítették. A kolozsvári „száműzetés” terméke *A génusz pere. Szókratész – Johanna* című műve, amely a magyar jogfilozófia egyetlen „műalkotása”, az életmű esztétikailag is értékelhetően legszebb darabja.¹¹ 1944-ben mentesül egyetemi kötelezettségei alól és a Magyar Tudományos Akadémián folytatja tudományos kutatásait.

1945-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választják és a Köznevelési Tanács Felsőoktatási Osztályának elnöke lesz. A második világháború után, gyakorló politikusként, a Polgári Demokrata Párt tagja és programírója,¹² az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője. A kommunista párt fokozatos hatalomátvételével Horváth Barna is fokozatosan az osztályidegen polgári elemek sorsára jut. 1948 decemberében Moór Gyula „végtelen nyugállományba helyezésével”,¹³ a tudományos életből való eltávolításával megüresedett tanszékvezetői állást, amelyre tudományos reputációja folytán egyértelműen Horváth Barna volt jogosult, a kommunista Szabó Imre kapta meg. Horváth csak arra „kapott felkérést a budapesti jogi kar dékánjától, hogy tegyen javaslatot az akkor még igen szerény

⁸ I. m. 68.

⁹ Ez a kinevezés nem véletlen, elég egy pillantást vetni *Az erkölcsi norma természetét* követő tanulmányok listájára: *A materiális értéketika új iránya* (1927); *Die Idee der Gerechtigkeit* (1929); *Igazságosság és igazság* (1929); *Die Gerechtigkeitslehre des Sokrates und Platon* (1930); *Die Gerechtigkeitslehre der Vorsokratiker* (1931); *Die Gerechtigkeitslehre des Aristoteles* (1931); *Gerechtigkeit als Schein und Sein* (1935).

¹⁰ Szabadfalvi József a vitát részletesen ismertető és dokumentáló tanulmányában helyesbíti Horváth Barnát, aki a konfliktus kirobbanását a *Rechtssoziologie* megjelenésének és megvitatásának időpontjára datálja. (Vö. Szabadfalvi József: *Vonzások és taszítások – Moór Gyula és Horváth Barna kapcsolata*. 656.)

¹¹ A tudományos műalkotás problémájához lásd Cs. Kiss Lajos: *A tragédia metafizikája a jogban*. Utószó. In Horváth Barna: *A génusz pere. Szókratész – Johanna*. Máriabesnyő – Gödöllő, 2003, Attraktor, 201-238.

¹² A párt 1945. június 21-én megjelent programját Horváth Barna öntötte végleges formába. A párt politikai üzenetének megfogalmazása a „szabad föld, szabad ember, szabad gondolat” jelszavában, valamint a közvetlen és közvetett, a polgári és szociális demokrácia „feltétlen kooperációjának” követelésében jellegetesen a politikai szinoptikus megközelítése fejeződik ki.

¹³ Ehhez részletesen lásd Szabadfalvi József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*; Szabadfalvi József: *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében*.

tudományos múlttal rendelkező Szabó Imre tanszékvezetővé való kinevezésére. Horváth Barna először igent mondott a felkérésre, majd egy-két napos habozás után nemet”.¹⁴ Ez a nem már egyértelműen a külső emigrációba vonulás szándékát jelezte, amely az angolul írott önéletrajzból még csak közvetve volt kiolvasható. Tanítványa és barátja, Bibó István feltevése szerint nem egyfajta kárpótlás gyanánt fogadta el a voltaképpen neki járó nemzetközi jogi tanszékvezetői állást a budapesti jogi karon, hanem azért, hogy külföldre távozását előkészítse.¹⁵

Horváth Barnát mindenekelőtt szellemi-tudósi egzisztenciájának fenyegetése készítette távozásra, az a körülmény, hogy végletesen beszűkült a szabadság és kényszer dialektikája által határolt alkotói mozgásteret. A Horthy-Magyarországon még lehetősége volt a világtól való visszavonulásra, a „kert” magányában való rejtőzködésre, a tudományos munkára az egyetemi szabadság védőbástyái között, tehát még volt értelme a belső emigrációnak, s annak, hogy a Moór Gyulával való konfliktusa, szellemi „üldöztetése” idején is dékánként és prodékánként tevékenykedjen. Mint önéletrajzában írja, jóllehet majdnem „minden szemeszter a hallgatók antiszemita tüntetéseivel kezdődött, ami arra emlékeztetett bennünket, hogy nem élünk szabad országban”, s a professzorok két típusa, az „egyetemi élet politikusai” és „tudósai” közötti konfliktusok, a tudományos érdemeket mellőző díszdoktori cím adományozások stb. megkeserítették az életet, mégis, az „egyetem mindenekelőtt a szabadságot jelentette... Egész életemet, egész gondolkodásomat megkeserítette az ellenforradalmi elnyomás. Most szabadnak éreztem magam. Bármit is publikáltam eddig, azt a reakciós és konzervatív közvélemény lelki klímája korlátozta. Mostantól fogva azt gondoltam, írtam, tanítottam, amihez kedvem volt. Jóllehet ez nagy mértékben veszélyes illúzió volt, amit drágán meg kellett fizetnem, az egyetem mindazonáltal az intellektuális szabadság valódi védőbástyájának bizonyult. Ellenségeim agyonhallgatással, rágalmozásokkal elnyomhatták rebellis gondolataimat; azzal, hogy meggondolatlanok és árulónak nyilvánították; hogy megakadályozták Budapestre jövetelemet, megtorpedózták akadémiai tagságomat; de nem tudták megakadályozni, hogy az egyetem védőszárnyai alatt publikáljak. Bármilyen kifogásolni való volt légyen kollégáim viselkedésében, el kell ismernem, hogy üldöztetésem nehéz napjaiban korrektül viselkedtek. Csendben maradtak – a mai napig sem szólt nekem egyikük sem a nagy viszálykodás érdemi részéről –, és jóllehet egyikük sem fogta nyíltan pártomat, sőt, inkább ellenfelem pártját fogták, többé vagy kevésbé nyíltan – minden lehetőséget megadtak – tették ezt majdnem kihívóan – hogy nézeteimet a közvélemény elé tárhassam.”¹⁶

Horváth Barna joggal érezhette úgy, hogy a kommunista hatalomátvétel az ellenforradalom szellemét abszolutizálta: kizárták az Akadémiából, megfosztották a jogfilozófiai tanszék vezetésétől és a publikálás lehetőségétől,¹⁷ az egyetemi szabadság védőbástyájának elestével, a tudomány totális ideológiai kontroll alá helyezésével a belső emigráció is lehetetlenné és értelmetlenné vált.¹⁸ Ekkor családjával az Amerikai Egyesült

¹⁴ Nagy Endre: i. m. 302.

¹⁵ „Nagy meglepetésemre ezt a Nemzetközi Jogi Tanszéket saját professzorom, Horváth Barna fogadta el, azt hiszem 1948 szeptemberében. Csodálkoztam rajta, tőle lényegesen messzebb állt a nemzetközi jog, mint éntőlem. Akkor értettem meg igazán, mikor egy negyedév múlva Horváth Barna disszidált. Nyilván az egész tanszékelfoglalás merőben a disszidálás sima előkészítése érdekében történt.” (Szilágyi István: i. m. 214.)

¹⁶ I. m. 74., 75., 73.

¹⁷ Bibó Istvánnak ezt írta 1964. január 7-i levelében: „Annak idején leginkább az indított távozásra, hogy nem tudtam publikálni és az Akadémiából is kihagytak.” (Nagy Endre: i. m. uo.)

¹⁸ Szabó Imre hírhedt könyvében (*A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955., 1980, Akadémiai Kiadó) a totális ideológiakritika módszerével a polgári jogfilozófiai gondolkodást a maga egészében semmisítette meg. Az ideológiai támadás a polgári gondolkodás fő képviselői, kiváltképp Moór Gyula és a jogfilozófia „másodhegedűseként” besorolt Horváth Barna ellen irányult. Lényegében Szabó e világnézeti-ideológiai megsemmisítéssel az ellenforradalom szellemének küldetését teljesítette be, mintegy utólag igazolva

Államokba emigrált, ahol New Yorkban 1950 és 1956 között vendégprofesszorként politikatudományt, jogelméletet és nemzetközi jogot tanított a New School for Social Research Graduate Faculty of Political and Social Science-en. 1955-ben tagja lett a párizsi Académie Libre Internationale des Sciences et des Arts-nak. 1948 és 1966 között több európai egyetemen, Zürichben, Bécsben, Berlinben, Freiburgban, Koppenhágában, Gentben tanított vendégprofesszorként. A külső emigráció korszakában, egy nagyobb tanulmány kivételével¹⁹ főleg recenziókat és kritikákat írt, *Az angol jogelmélet* tekinthető az utolsó átfogó munkájának.

Cs. Kiss Lajos egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
email: cskiss.lajos@upcmail.hu

és megerősítve Horváth Barna előérzetét és meggyőződését, hogy a háború utáni, kommunista Magyarországon szellemileg és erkölcsileg végérvényesen otthontalanná vált.

¹⁹ Vö. Horváth Barna: Field Law and Law Field. Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Rechts, Band VIII. 1957, 44-81. Magyar nyelven lásd Horváth Barna: Mező törvény és jogi mező. I. *Jog Állam Politika* 2009/1, 129-146.; Horváth Barna: Mező törvény és jogi mező. II. *Jog Állam Politika* 2009/2.